

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, sinchroninė ir diachroninė fonologija, kalbos istorija, kognityvinė semantika.

RYTIS AMBRAZEVIČIUS, ASTA
LESKAUSKAITĖ
PRIEBALSIŲ AKUSTINĖS
YPATYBĖS: PALATALIZACIJA IR
BALSINGUMAS

Kaunas: Technologija, 2014, 312 p.

ISBN 978-609-02-1135-9

2014 m. leidykla „Technologija“ išleido Kauno technologijos universiteto bei Lietuvos muzikos ir teatro akademijos prof. dr. Ryčio Ambrazevičiaus ir Lietuvių kalbos instituto vyresniosios mokslo darbuotojos dr. Astos Leskauskaitės mokslo monografiją *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*. Muzikos ir kalbos akustiko, etnomuzikologo ir patyrusios dialektologės, fonetikos ir fonologijos specialistės tandemas jau iki šios monografijos yra paskelbęs bendrų mokslinių darbų iš akustinės fonetikos srities. Minėtoji ir čia apžvelgiama monografija yra solidus dviejų mokslininkų bendradarbiavimo rezultatas.

Monografijos rengimą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija iš Valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos 2016–2015 m. programos lėšų. Monografiją recenzavo patyrusios fonetikos specialistės prof. dr. Asta Kazlauskienė, doc. dr. Lina Murinienė, dr. Jurgita Jaroslavienė.

Monografiją sudaro „Įvadas“, du stambūs skyriai „Priebalsių palatalizacija“ ir „Priebalsių balsingumas“, „Išvados“, taip pat literatūros sąrašas, pavardžių rodyklė, dalykinė rodyklė, žodynėlis ir santrauka anglų kalba.

„Įvade“ trumpai apžvelgiami priebalsių akustinių ypatybių tyrimai pasaulyje ir Lietuvoje; pasakytas tyrimo objektas ir tikslas, aptarta tiriamoji medžiaga ir darbo metodika; nurodyta, kuris autorius parengė konkrečius monografijos skyrius.

Tolesnė monografijos struktūra yra aiški, logiškai sudėliota, patogi skaitytojui. Kiek įmanoma – suderinti pirmasis ir antrasis skyriai. Abu jie pradedami skyreliu „Bendrosios žinios“ ir baigiami „Apibendrinimu“. Pirmajame skyriuje „Priebalsių palatalizacija“ nagrinėjama sonantų, pučiamųjų priebalsių, sprogstamųjų priebalsių, afrikatų ir priebalsių samplaikų palatalizacija. Antrajame skyriuje „Priebalsių balsingumas“ analizuojamas pučiamųjų priebalsių, sprogstamųjų priebalsių, afrikatų ir priebalsių samplaikų balsingumas. Taigi pirmąjį skyrių sudaro septyni, o antrąjį – šeši vienas su kitu daugiau ar mažiau koreliuojantys skyreliai. Dar būtina pasakyti, kad abudu skyriai ir juos sudarantys skyreliai skyla į dvi dalis: viena jų skirta standartinės (autoriai vartoja terminą *bendrinės*) lietuvių kalbos priebalsių, o kita – lietuvių kalbos šnektų (pietų ir rytų aukštaičių vilniškių bei uteniškių) priebalsių palatalizacijai ir balsingumui. Kiekvieno skyrelio pradžioje aptariami bendrieji požymiai (pavyzdžiui, bendrieji palatalizacijos požymiai, bendrieji pučiamųjų priebalsių palatalizacijos požymiai, bendrieji priebalsių balsingumo požymiai, bendrieji samplaikų balsingumo požymiai ir t. t.), toliau vienas skyrelis skirtas standartinės lietuvių kalbos, o kitas – lietuvių kalbos šnektų atitinkamoms priebalsių akustinėms ypatybėms analizuoti. Ši struktūra nuosekliai išlaikoma visoje monografijoje ir vertintina, žinoma, teigiamai. Ji palengvina darbą ypač tam skaitytojui, kuris domisi, pavyzdžiui, tik standartine kalba arba tik tarmėmis. Be to, ši struktūra leidžia lengvai susirasti ir lyginti tas pačias ar skirtingas ypatybes įvairiais pjūviais. Prie patogumo smarkiai prisideda ir dalykinė rodyklė.

Toliau šioje apžvalgoje trumpai išvardysiu ir kitus, mano supratimu, teigiamus aptariamąs monografijos aspektus.

- a) Labai gerą įspūdį daro monografijoje sumaniai ir koncentruotai pateikiamos teorinės prieigos ir įžvalgos, rėmimasis klasikiais ir naujausiais akstinės fonetikos teoriniais darbais. Teorija patikimai ir tvirtai siejasi su metodologija – metodologinius aspektus pastiprina ir gražiai susieja su tirama empirine medžiaga.
- b) Dar vienas teigiamas bruožas – sąlytis su tipologija, rėmimasis kitų kalbų (rusų, prancūzų, anglų ir t. t.) tyrimais, metodologija ir tų tyrimų rezultatais. Tiesa, pernelyg išsamaus lyginimo vengiama, tačiau lietuvių kalba čia iš karto atsiduria platesniame tipologiniame kontekste – tai tarsi tam tikros gairės būsimiems tyrimams.
- c) Svarbu, kad neapeiti ir lietuvių fonetikų klasikiniai ir naujausi darbai, jais remiamasi, diskutuojama su tų darbų autoriais. Nuošalyje nelieka ir kolegų latvių darbai, kai kurie daryti kartu su lietuvių kolegomis.
- d) Džiugina, kad nepaliekami nuošalyje terminologijos klausimai (lietuvių lingvistinėje erdvėje lingvistinės terminologijos klausimai visada aktualūs, ypač dėl didelės jų įvairovės, o kartais – ir dėl nenuoseklumo ir

- atsirandančios tam tikros painiavos). Terminus, kurių dalis lietuvių fonetikos literatūroje yra nauji ar dar neįsitvirtinę, stengiamasi aiškiai eksplikuoti, taip pat argumentuojant siūlomi, autorių nuomone, tinkamiausi variantai.
- e) Būtina pabrėžti dar vieną dalyką, kurį monografijoje mini ir jos autoriai: „Ši monografija gali būti naudojama ir kaip atspirties taškas tolesniems išsamesniems darbams, ir iš dalies kaip mokomoji ir metodinė priemonė“ (p. 14). Nors monografijoje yra vien tik fonetikos specialistams suprantamo teksto, bet dalis tekstų, ypač įvadinių skyrelių pradžioje, tikrai gali būti naudojami mokomiesiems tikslams. Be to, šie tekstai gražiai ir naudingai siejasi su vieno iš monografijos autorių – R. Ambrazevičiaus – 2011 m. išleistu metodiniu leidiniu *Kalbos akustika glaustai*. Ir bene svarbiausias ir labiausiai girtinas yra aptariamos monografijos gale įdėtas „Žodynėlis“ – puiki priemonė studentams, kuriems dėstomas fonetikos kursas.
  - f) Svarbu, kad monografijoje gausu iliustracinės medžiagos, objektyviai pagrindžiančios autorių tyrimus, samprotavimus ir įžvalgas.
  - g) Itin teigiamai reikia vertinti priebalsių samplaikų tyrimą palatalizacijos ir balsingumo atžvilgiu – ypač tarminės medžiagos tyrimus. Autoriai čia yra pateikę svarbių įžvalgų, iškėlę problematiką, kurios ne tik fonetikams, bet ir dialektologams, fonologams verta imtis ateityje.
  - h) Iš principo teigiamai reikia vertinti ir standartinės lietuvių kalbos ir tarmių medžiagos tyrimą ir rezultatų palyginimą – toks būdas turi savų privalumų, be to, kelia ir tam tikrų diskusinių klausimų – o tai irgi yra monografijos privalumas.
  - i) Taip pat reikia pabrėžti dar vieną teigiamą tyrimo aspektą, kuris deklaruotas ir įvade („Monografijoje pagrindinis dėmesys teikiamas skiriamiesiems požymiams, t. y. ne tendencijoms, o aiškiems skirtumams“, p. 13), ir atspindi išvadose („Vis dėlto aprašant įvairių klasių priebalsių ypatybes derėtų taikyti ne vieną kurį tyrimo metodą, o jų kompleksą“, p. 264). Skirtumų paieška žiūrint į ją per kompleksiško prizmę yra sveikintinas metodologinis požiūris.

Ir kelios diskusinės pastabos ir mintys, kurios kilo studijuojant aptariamą monografiją.

- a) Dėl darbo metodikos kokių nors kritinių pastabų pasakyti nepavyktų – monografijos autoriai metodiką įvaldę puikiai. Tačiau dėl medžiagos atrankos galima būtų kelti diskusinį klausimą. Standartinei kalbai tirti panaudoti Aldono Pupkio ir Antano Pakerio knygos *Lietuvių kalbos bendrinė tartis. Kompaktinės plokštelės tekstai* (2004) priedo – kompaktinio disko – įrašai. Tarminė medžiaga tirta remiantis septynių pateikėjų vyrų spontaninės kalbos garso įrašais. Monografijos autoriai teigia: „Visų pirma pasakytina, kad šio tyrimo pagrindas yra ne idealiomis sąlygomis (izoliuoti ar dirbtiniuose

- junginiuose), kaip įprasta akustinės fonetikos darbuose, o spontaninėje kalboje (monologuose, dialoguose) pavartoti garsai – priebalsiai“ (p. 11). Visiškai sutinku, kad spontaniškumo kriterijus tinka tarminiai kalbai, tačiau dėl šio kriterijaus taikymo standartinei kalbai – abejočiau. Standartinė kalba šiuo atveju nėra visiškai spontaninė. Juk kompaktinį diską įrašė diktoriaus ir įrašo tikslas aiškus – *lietuvių kalbos bendrinė tartis*, vadinasi, galima numanyti, kad diktoriui buvo taikomi atitinkami reikalavimai, tartis turėjo būti pavyzdinė. Tad apie tokį spontaniškumą, koks yra tarminiuose įrašuose, standartinės kalbos atveju vargu ar galima kalbėti. Juk ir patys autoriai sako, kad „Be abejo, aptariamiems reiškiniams įtakos gali turėti ir skirtingas spontaniškos tarminės kalbos ir demonstracinės aktorius kalbos raiškumas“ (p. 62). Juk standartas savaime reikalauja kuo mažiau variantiškumo ir fakultatyvumo, o spontaniška tarminė kalba kaip tik eina šia kryptimi. Vis dėlto toks lyginimas iš principo yra gana įdomus ir vertingas. Tiesą sakant, ši pastaba labiau dėl terminų, o ne dėl paties tyrimo. Šiaip jau skaitytojui aiškiai pasakyta, kokia medžiaga tiriama ir lyginama. Tarminiai kalbai tirti „<...> neatsitiktinai pasirinkti vyriausiosios kartos pateikėjai (amžiaus vidurkis – 70 metų) – jie geriausiai išlaiko tradicinės tarmės ypatybes“ (p. 12). Teoriškai – taip, praktiškai – nebūtinai; be to, būtų buvę įdomiau ir gal vertingiau, jeigu nebūtų griežtai laikomasi NORM kriterijaus. Galbūt tyrimo rezultatai tokiu atveju būtų išėję įdomesni ir labiau atspindintys realią šnektų padėtį.
- b) Kita taip pat daugiau su terminologija susijusi pastaba yra dėl terminų *palatalinis*, *palatalizuotas*, *palatalizacija* ir *minkštasis*, *kietasis* vartojimo. Jie monografijoje vartojami pramaišiu, nors, mano supratimu, būtų geriau buvę pasirinkti tik *palatalinis*, *palatalizuotas*, *palatalizacija*.
- c) Nors monografija yra akivaizdžiai fonetinės krypties darbas, tačiau kai kur pasitaiko ir vienas kitas fonologinis terminas, pavyzdžiui, *opozicija*, *diferenciniai požymiai*, *relevantinė pozicija* (p. 14, 20, 38, 41). Kai kada šiek tiek kryptama į perceptyvinę fonetiką – atsiranda *suvokimo* terminas (p. 33, 36, 53, 54, 86). *Atpažinimo* terminas kartais verčia suklusti ir aiškintis, ar čia turimas galvoje perceptyvinis aspektas, ar garso atpažinimas „fonetiškai“, t. y. pagal spektrą (plg. 54 p.) – juk patyrę fonetikai daug ką gali apie garsą pasakyti žiūrėdami į spektrą. Gal tokie ekskursai iš esmės ir nėra didelis blogis, tačiau šiek tiek paardo darnią fonetinę monografijos idėją ir struktūrą. Be to, kartais sunku suvokti, ar terminas vartojamas *fonetiniame*, ar *fonologiniame* kontekste, pavyzdžiui, *depalatalizacija* (p. 61). Kai kur pasitaiko sinchroniniu požūriū nekorektiškų formuluočių, pavyzdžiui, „Prisimintina, kad pietų ir rytų aukštaičių šnektose junginys *lė* tariamas kietai“ (p. 68), – jeigu tariamas *lė*, tai jis nėra „kietas“ junginys.

d) Ir paskutinis diskusinis dalykas, labiau susijęs su dialektologine monografijos medžiaga ir jos tyrimu. Autoriai spontaniškai yra užčiuopę problemą (plg.: „Pietų ir rytų aukštaičių vilniškių aukštaičių arealų rytiniuose pakraščiuose *kietumo* ir *minkštumo* opozicija yra kintanti, todėl kai kurie istorinio ir asimiliacinio minkštumo priebalsiai gali būti tariami nevienodai“, p. 42), bet nėra jos iki galo aiškiai suformulavę. O ta problema, arba, tiksliau tariant, svarbus tyrimo aspektas ir kalbinis fenomenas – variantiškumas ir kai kurių kalbinių fenomenų fakultatyvumas spontaninėje kalboje. Tas, kas yra susidūręs su lietuvių kalbos tarmių empirine medžiaga, manau, aiškiai mato, kad vienas būdingiausių lietuvių kalbos tarmių bruožų yra ne tik klasikinis diatopinis, diastratinis ir diafazinis variantiškumas, bet ir didelė fakultatyvių, konkuruojančių variantų gausa, būdinga bene visiems kalbos struktūros lygmenims. Labai svarbu ir tai, kad fakultatyvūs, konkuruojantys variantai būdingi vieno ir to paties informanto kalbai. Tokia konkurencija ypač pasižymi rytų aukštaičiai vilniškiai, nors, kaip ką tik sakytą, jis iš esmės būdingas visam lietuvių kalbos plotui. Nors autoriai aiškiai supranta individualių pateikėjų kalbos ypatybių svarbą, plg.: „Vadinasi, individualios pateikėjo kalbos ypatybės gali lemti priebalsių F2 lokusių reikšmes, todėl jas skaičiuoti, bendrinti ir interpretuoti reikėtų atsargiai“ (p. 124), tačiau didesnio dėmesio variantiškumui apskritai ir fakultatyvumui, konkuruojantiems variantams šiuo atveju monografijoje, regis, pritrūko. Vis dėlto šios pastabos labiau skirtos ateičiai, apie jas monografijos autoriai tęsdami būsimus darbus galėtų atskirai pasvarstyti.

Baigdamas šią trumpą apžvalgą noriu Kolegoms palinkėti toliau tęsti pradėtą darbą ir lingvistų bendruomenę pradžiuginti naujais tyrimų rezultatais. Aptarta monografija ir joje atliktų tyrimų rezultatai verčia pasitempti ne tik fonetikos specialistus, bet pasukti galvą ir fonologus – kaip naujausius akustinės fonetikos tyrimų rezultatus inkorporuoti į fonologijos teoriją ir praktiką.

Įteikta 2017 m. birželio 3 d.

VYTAUTAS KARDELIS

Vilniaus universitetas Filologijos fakultetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

vytautas.kardelis@flf.vu.lt